КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.06

УДК 342.7

Подорожна Т.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії держави і
права юридичного факультету
Львівського торгівельно-економічного
університету

ORCID: 0000-0003-0502-950X

Котуха О.,

доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
Львівського торгівельно-економічного
університету

ORCID: 0000-0002-1198-8849

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА КОНЦЕПТУ «ПРАВА ЛЮДИНИ»

У статті розглянуто концепт «права людини» з точки зору соціології права. Зазначено, що однією з центральних проблем теорії прав людини, а також формування особистості, є необхідність володіння так званою соціальною компетентністю. Її визначення зводиться до такого: соціальна компетентність являє собою певні – соціально значущі – знання і навички, якими володіє людина, соціальні та професійні групи, населення загалом; вони відображають соціальні явища і процеси; люди отримують їх впродовж особистого й суспільного життя, а також під час професійної діяльності. Значення цього поняття визначається наявними соціальними умовами – загальними, пов'язаними з характером суспільних відносин, соціальною структурою, загальною культурою, ступенем освіченості, релігійності населення; і специфічними, які пов'язані з розвиненістю демократичних інститутів суспільства, забезпеченістю прав і свобод громадян, враховуючи свободу слова і думок, отримання і передачі інформації, совісті тощо. Зроблено висновок, що права і свободи людини постають у вигляді важливої риси будь-якого типу цивілізації, який розкриває становище особистості в суспільстві, правові й моральні умови її існування та розвитку. Вони завжди пов'язані із задоволенням інтересів в особистому, політичному, економічному, соціальному та культурному житті і повинні відповідати реальним можливостям соціуму.

Ключові слова: права людини; живе право; соціологія права; соціальна компетенція; соціально активна поведінка; соціальні цінності.

В статье рассмотрен концепт «права человека» с точки зрения социологии права. Отмечено, что одной из центральных проблем теории прав человека, а также формирования личности выступает социальная компетентность. Ее определение сводится к следующему: социальная компетентность представляет собой социально значимые знания и навыки, которыми обладает человек, социальные и профессиональные группы, населения в целом; они отражают социальные явления и процессы; люди получают их в течение личной и общественной жизни, а также во время профессиональной деятельности. Значение этого понятия определяется имеющимися социальными условиями – общими, связанными с характером общественных отношений, социальной структурой, общей культурой, степенью образованности, религиозности населения; и специфическими, связанными с развитостью демократических институтов общества, обеспеченностью прав и свобод граждан, учитывая свободу слова и мнений, получения и передачи информации, совести и тому подобное. Сделан вывод, что права и свободы человека предстают в виде важной черты любого типа цивилизации, который раскрывает положение личности в обществе, правовые и моральные условия ее существования и развития. Они всегда связаны с удовлетворением интересов в личной, политической, экономической, социальной и культурной жизни и должны соответствовать реальным возможностям социума.

Ключевые слова: права человека; живое право; социология права; социальная компетенция; социально активное поведение; социальные ценности.

Постановка проблеми. Сучасні державотворчі та правотворчі процеси в Україні, незважаючи на їх складність і суперечливість, неможливо уявити поза межами ідей та ідеалів демократії і верховенства права, утвердження й забезпечення прав і свобод людини. Це пояснюється тим, що побудова громадянського суспільства, до якої тяжіє й Україна, неможлива без дотримання прав людини та реалізації механізмів їх захисту. Очевидно, що така необхідність реформування суспільного устрою продиктована побудовою толерантного громадянського суспільства та правової держави.

В основі розвитку сучасного права мають бути людина та її права як своєрідний стандарт. Право безпосередньо пов'язане з наділенням громадян невідчужуваними, визнаними від народження правами, які

стосуються свободи, рівності та незалежності. Проте, варто погодитись із думкою С. Максимова про те, що на початку XX ст. спостерігаються зміни як у змістовних параметрах прав людини, так і у формах та засобах їх реалізації [1, с. 4]. Тому вивчення права тільки як писаного, статичного явища, обмеженого законом, істотно звужує його рамки. Писане право, що міститься в законі, складається із загальних норм, які не завжди можуть гнучко реагувати на зміни в соціально-економічному та політичному житті суспільства. Позитивне право саме по собі не спроможне задовольняти всі потреби суспільств та через тотальну догматизацію не здатне досягнути соціальних реалій. Тому воно не може бути повно і всебічно досліджене поза зв'язком із суспільством як соціальною системою. Саме соціологія прав людини має намір

відобразити, проаналізувати та дати низку рекомендацій щодо їх реального втілення в життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед усіх наявних в науці концепцій розуміння права найбільше значення для виявлення зв'язку права із суспільними відносинами має соціологічна концепція, найяскравішим представником якої є Є. Ерліх. Саме він одним із перших найбільш ґрунтовно розробив і запропонував основні програмні положення школи «вільного права».

Сучасне уявлення соціологічного праворозуміння формується з ідей К. Жоля, А. Козловського, М. Козюбри, О. Костенка, С. Максимова, Н. Пархоменко, О. Петришина, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, В. Смородинського, О. Стовби, О. Тихомирова, О. Уварової, Ю. Шемшученка, С. Яковенка та ін., які визначають методологічні орієнтири розвитку цього напрямку юриспруденції. За останні десятиліття багато зусиль у цьому напрямку доклали відомі правознавці – В. Кудрявцев, В. Казимирчук, Д. Керімов, С. Алексєєв, А. Яковлев, В. Туманов, Е. Тадевосян, В. Нерсисянц, С. Боботов, Ю. Тихонравов та ін.

У світовій юридичній думці проблему прав людини розглядають з найрізноманітніших точок зору і торкаються багатьох аспектів розробленої проблеми та аналогічних досліджень, проведених науковцями низки країн – Франції, Англії, США, Канади, Австралії. Крім цього, у науковій літературі наведено результати досліджень і сформульовано на їх основі визначення прав людини, які охоплюють практично весь спектр прав – від природних до соціальних та політичних. Це, зокрема, доробки

таких науковців, як: Л. Базен, М. Бертран, Ж. Боднар, Ф. Варез, Б. Дорей, О. Дувил, Ж. Лабіка, М. Ларюель, Ж.-П. Лебранн, Р. Рештман, У. Бек, А. Д. Лондон, Р. Маклін, С. Шервін, С. Діаз, Г. Салазар. Також варто назвати таких вчених як: М. Ребіндер, К. Рібшлегер (Німеччина), К. Кульчар (Угорщина), Н. Неновські, П. Попов (Болгарія), А. Подгурецький, З. Зімбінський (Польща), Такейосі Кавасіма, Тетеу Ізокура (Японія) та ін.

Досить цікавими є й матеріали низки закордонних видань (журнали «Біоетика» (США), «Гуманіст» (Англія), «Міжнародна соціологія» (Франція), «Людина і суспільство» (Франція)), а також деякі міжнародні документи про права людини, відповідно до яких здійснюють дослідження в галузі соціології прав людини: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, протоколи і резолюції до неї, матеріали Європейського суду з прав людини, викладені, наприклад, у журналі «Journal du Droit international» (2000, № 1) та інших, які пов'язані з біологічною сутністю людини, її суспільним життям. Відтак можна говорити про дуже важливий аспект означеної проблеми – морально-етичний, тобто вивчення взаємовигідності етики і біоетики та прав людини.

Серед соціологічних досліджень варте уваги дослідження, яке провели англійські соціологи А. Левіс і С. Маккензі серед службовців Об'єднаного Королівства. Предметом дослідження були етичні взаємини, а також ризики, пов'язані зі зловживанням правами людини. Серед 1146 респондентів 31% служили у сфері освіти, 14% – в охороні здоров'я, решта – на виробництві (заво-

дах або фабриках). 3-поміж опитаних були й активісти правозахисних організацій: Amnesty International (аж 31,1%), Oxfam (28,6%), Грінпіс (26,4%). За одержаними даними, на психіці та поведінці людей істотно позначається те, наскільки багато ситуацій трапляється за участю конфліктогенних чинників, які впливають на реалізацію прав людини.

Соціологічна концепція вивчає право як результат впливу соціальних чинників на систему норм права і зворотний вплив цієї системи на задоволення соціальних потреб людей [2, р. 57]. В основі розуміння права в цій концепції лежить його соціальна природа, його вплив на суспільний порядок. Право має розглядатися не тільки як абстрактна система нормативних приписів суверенної влади держави, а як один із взаємопов'язаних соціальних фактів, як широка соціальна структура, соціальний порядок у контексті інших фактів-явищ.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження концепту прав людини з точки зору соціологічної юриспруденції, де вони виступають інтегрованим у суспільство явищем правової дійсності та мають яскраво виражену соціальну природу.

Виклад основного матеріалу. Події останніх років переконливо продемонстрували, що в деяких критичних ситуаціях, коли державні інститути дезорганізовані та ослаблені, спонтанна за своєю природою самоорганізація громадян здатна «відповісти» внутрішнім і зовнішнім загрозам національній безпеці. Під час Революції Гідності та протидії зовнішній агресії з боку Російської Федерації саме громадянське суспільство стало єдиним надійним гара-

нтом незворотності демократичних перетворень, європейського цивілізаційного вибору та захисту національного суверенітету. Нині активні організації громадянського суспільства та громадські рухи стають впливовим суб'єктом контролю, зацікавленим в успішності розпочатих реформ. Водночас гальмування назрілих перетворень призводить до поширення правового нігілізму, падіння довіри громадян до державних інститутів, що посилює загрози нових соціально-політичних потрясінь в умовах неоголошеної «гібридної війни». За таких умов побудова справедливої демократичної, правової і сильної Української держави залежить від збереження взаємодії громадянського суспільства та органів влади. Надзвичайно важливим кроком у цьому напрямі після досить тривалого періоду розробки й обговорення стало ухвалення Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки. Її метою є «створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади, органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації» [3, с. 16]. Усе це може послужити одним з компонентів розвитку соціологічної концепції прав людини.

У цьому контексті однією з центральних проблем теорії прав людини, а також формування особистості, є необхідність володіння так званою соціальною компетентністю. Її визначення, на наш погляд, зводиться до такого: соціальна компетентність являє собою певні – соціально значущі – знання і навички, якими володіє людина, соціальні та професійні групи, населення загалом; вони відображають соціальні явища і процеси; люди отримують їх впродовж особистого й суспільного життя, а також під час професійної діяльності. Люди мають компетентність у багатьох сферах життя суспільства. Значення цього поняття визначається наявними соціальними умовами – загальними, пов'язаними з характером суспільних відносин, соціальною структурою, загальною культурою, ступенем освіченості, релігійності населення; і специфічними, які пов'язані з розвиненістю демократичних інститутів суспільства, забезпеченістю прав і свобод громадян, враховуючи свободу слова і думок, отримання і передачі інформації, совісті тощо.

Із розвитком суспільства, через зміни економічних, соціальних, політичних, технічних та інших завдань, розширюються сфери діяльності, з'являються щораз нові проблеми, які вимагають свого вирішення; про них судить громадськість, що, своєю чергою, веде до збільшення ступеня компетентності і глибини висловлювань, звідси – громадянська позиція, а іноді й активні дії. Це і участь у виборах до органів влади й управління на місцях, і участь у діяльності законодавчої і виконавчої влади, в акціях громадянської непокори (мітингах, пікетах, страйках), у відновленні по-

рушених прав і свобод; це і долучення до досягнень у царині науки і техніки, інформатики та комунікацій. Водночас зростання компетентності зумовлюється політичним, дослідницьким й іншим інтересом і може проявитися, зокрема, в участі в референдумах, масовому обговоренні будь-яких проблем суспільно-політичного життя, різних соціологічних опитуваннях. Тобто можна сказати, що соціальна компетентність стимулює громадянську активність. Без масової участі громадян, їх активної позиції неможливе формування правової держави і громадянського суспільства.

Соціальна компетентність формує, зокрема, і громадську думку, а та, своєю чергою, відображає її, адже досвідчені в соціальних питаннях люди майже завжди мають свою думку і вміють її висловити. Вони можуть зайняти якусь позицію, ухвалити рішення з тих чи інших суспільних питань, що виражається в оціночних, аналітичних, конструктивних позитивних чи негативних судженнях.

Соціальна компетентність – це деякою мірою прояв суспільної свідомості. Це цілісне явище, що має різні шляхи досягнення (буденна і науково-дослідницька) і різні форми (політична, правова, у питаннях релігії, етики, мистецтв, фундаментальних і прикладних наук тощо), залежно від соціального походження, рівня освіченості, зацікавленості, особистих знань, комунікативних здібностей. У ролі самостійної цілісності вона має зворотний вплив на суспільне життя і слугує однією з умов розв'язання назрілих проблем, поступово досягаючи поставлених суспільством цілей [4, с. 18].

Незалежно від того, якими шляхами (повсякденним або науко-

вим) досягнута соціальна компетентність, вона передбачає володіння людиною не тільки знаннями, а й навичками – інтелектуальними (вміння усно або письмово висловлювати свої думки, дискутувати і слухати, захищати свою думку; формулювання власних суджень; збір і вивчення матеріалів з різних джерел, враховуючи ЗМІ, вміння їх аналізувати і робити відповідні висновки; участь в ухваленні рішень; розуміння використання механізмів захисту особистості і її прав на місцевому, регіональному, європейському, світовому рівнях).

Одним з головних елементів соціальної компетентності є розуміння громадянами особистої відповідальності за стан суспільного життя: в економічній, політичній, соціальній та інших сферах. Сьогодні більшість населення України усвідомлює, що саме їм, громадянам, належить вирішальна роль у виконанні законів, що прагнення змінити державу не можна покладати тільки на політиків [5]. Так, за даними соціологічного дослідження «Стан корупції в Україні», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в липні-жовтні 2015 року, частка населення, яке покладає основну відповідальність за подолання корупції на простих громадян, зросла з 15,7% у 2007-му до 24% у 2015 році. Під впливом інститутів громадянського суспільства сьогодні чітко сформульовано вимоги громадян на оновлення влади на всіх рівнях через проведення антикорупційної реформи (56%) та децентралізації (20%), дотримання законності через проведення судової реформи (29%) та реформування правоохоронної системи (15%). Від держави громадяни очі-

кують насамперед соціального забезпечення (39%), забезпечення справедливості і правосуддя (37%), захисту від зовнішньої агресії (32%), безплатного медичного обслуговування (30%) [6].

За даними загальнонаціонального опитування громадської думки, яке провели Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київський міжнародний інститут соціології 8–20 жовтня 2016 року, половина респондентів вважає, що за 2015–2016 роки зросла готовність громадян до захисту своїх прав, свобод та гідності, а також їх прагнення до об'єднання через створення громадських організацій та рухів. При цьому 57% опитаних громадян виявили дедалі більшу готовність безоплатно приділяти свій час суспільно корисним справам; 60% відзначили зростання готовності громадян України до пожертвування особистих коштів на корисні справи; 41% – їхню дедалі більшу зосередженість на громадській діяльності; 43% впевнені в тому, що зросла готовність громадян до активної участі в політиці; 44% побачили посилення інтересу громадян до участі в контролі за діяльністю влади; 39% вважали, що за вказані два роки громадяни більше брали участь у місцевих справах місцевої громади; 56% – що за той же час зросла готовність громадян до участі в масових акціях протесту чи підтримки. Друге загальнонаціональне опитування громадян, проведене у липні 2018 року (national human rights progress study), так само як і базове дослідження 2016 року, також показало, що близько половини українців не орієнтуються в питанні походження прав людини. Ці дані практично не відрізняються від

отриманих два роки тому, що свідчить про сталість таких уявлень. Найбільша частка (трохи менше половини) опитаних поділяє думку, що права людини належать їй від народження; трохи більше за чверть респондентів вважає їх джерелом державу. Інші можливі варіанти відмічала доволі невелика частка опитаних. Ставлення до цього питання порівняно з минулим дослідженням практично не змінилося [7].

Знання, що входять до сфери соціальної компетенції, також містять: знання про суспільство, його устрій і форми державної влади; про закони, враховуючи Конституцію України, підзаконні і нормативні акти. Важливими є і знання про правову, моральну культуру; про правопорушення і юридичну відповідальність. Необхідні також знання про основи цивільного, трудового, сімейного, кримінального, екологічного та деяких інших видів прав. До сфери соціальної компетенції, крім оволодіння знаннями в різних галузях (держави, права, релігії тощо), входить: вироблення певного ставлення до реальних соціальних процесів; вміння розуміти соціальні закони, суспільний порядок. Усе це веде до реалізації політичних, економічних, соціальних та інших можливостей особистості, створює умови для вільного розвитку людини і її гідного життя. Такий світогляд відповідає ідеям демократичної правової держави, оскільки виховання правосвідомості законослухняного громадянина ґрунтується не на примусовому його розкритті і поясненні, а на тій підставі, що воно характеризує цивілізовані відносини в суспільстві. При цьому людина, що стає соціально компетентною, повинна во-

лодіти високою громадською активністю; загальною політичною і правовою культурою, повагою до закону і дбайливим ставленням до соціальних цінностей; розуміти сутність, характер і взаємозв'язок соціальних явищ, зокрема правових, бачити їх взаємодію в цілісній системі знань та реалізацію в повсякденному житті. У такому разі можна сказати, що зростання соціальної компетентності зумовлює розвиток людського потенціалу.

Висновки. Таким чином, характеристика різноманітних підходів до прав людини багато в чому визначає саме це поняття, дозволяє зрозуміти різні сторони досліджуваного явища і їх взаємозв'язок, його сучасну еволюцію. В узагальненому, широкому сенсі права і свободи людини постають у вигляді важливої риси будь-якого типу цивілізації, який розкриває становище особистості в суспільстві, правові й моральні умови її існування та розвитку. Вони завжди пов'язані із задоволенням інтересів в особистому, політичному, економічному, соціальному та культурному житті і повинні відповідати реальним можливостям соціуму [8, р. 179]. Ця концепція визначає й оптимальну стратегію, тактику і політичну дію всіх державних і громадських структур.

Усе вищезазначене (предметні складники, принципи, шляхи досягнення тощо) повною мірою належить до компетентності в галузі прав і свобод людини – одного з різновидів соціальної компетентності загалом. Отож, компетентність в галузі прав і свобод людини неминує веде до істотного обмеження їх порушень, недопущення їх надалі, профілактики екстремістських, шовініс-

тичних настроїв і дій, релігійної та інших видів нетерпимості, ксенофобії, расизму тощо. Тому тільки вирішуючи головні завдання, поставлені перед суспільством, можливо так чи інакше довести знання про права

людини до масової свідомості. Лише тоді можна говорити про дійсний прояв соціальної компетенції та, на цій основі, формування соціологічної концепції прав людини.

Список використаних джерел

1. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография. Харьков : Право, 2002. 327 с.
2. Pound R. Social Control through Law. New Haven : Yale University Press, 1942. 138 p.
3. Розвиток громадянського суспільства України в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів / В. М. Яблонський, О. М. Балакірева, Т. В. Бельська [та ін.] ; за ред. О. А. Корнієвського. Київ : НІСД, 2016. 72 с.
4. Громадянські компетентності у професійній освіті державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : збірник методичних матеріалів для системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування / за заг. ред. Н. Г. Протасової, Ю. О. Молчанової. Київ : НАДУ, 2016. 308 с.
5. Центр досліджень IRI: суспільно-політичні настрої українців. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/centr_issledovaniy_iri_obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_ukraincev.html. (дата звернення: 02.09.2020).
6. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 і 2015. URL: http://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf (дата звернення: 02.09.2020).
7. Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016–2018) / Резюме дослідження; [С. Колишко, М. Паращевін, В. Яворський]; під заг. ред. Т. Печончик. Київ, 2018. 96 с. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/DG/Ombudsman's%20project/UNDP_UA_HumanRights_UKR_full.pdf (дата звернення: 12.09.2020).
8. Lewis A., Mackenzie C. Morale, money, ethical and economic psychology. *Human Relations*. 2000. February 1. Vol. 53, Iss. 2. P. 179–191.

References

- Maksimov, S. I. (2002). *Pravovaya realnost: opyt filosofskogo osmysleniya*. Harkov: Pravo [in Russian].
- Pound, R. *Social Control through Law*. New Haven : Yale University Press, 1942. 138 p.
- Korniyevsky O. A. (red.). (2016). *Rozvitok gromadyanskogo suspilstva Ukrayini v umovah vnutrishnih i zovnishnih viklikiv*. Kiyiv: NISD [in Ukrainian].
- Lewis, A., Mackenzie, C. (2000) Morale, money, ethical and economic psychology. *Human Relations*, 53, 2, 179–191.

T. Podorozhna, Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Theory of State and Law, Faculty of Law, Lviv University of Trade and Economics

ORCID: 0000-0003-0502-950X

O. Kotuha, Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law, Lviv University of Trade and Economics

ORCID: 0000-0002-1198-8849

Social competence as basis of the concept of "Human Rights"

The article considers the concept of "human rights" in terms of sociology of law. It is noted that one of the central problems of human rights theory is the need to have social competence. Social competence is a certain - socially significant - knowledge and skills possessed by a person, social and professional groups, the population as a whole; they reflect social phenomena and processes; people receive them during personal and public life, as well as during professional activities. Knowledge that falls within the scope of social competence also includes: knowledge about society, its structure and forms of government; about laws; about legal, moral culture; offenses and legal liability. All this leads to the realization of political, economic, social and other opportunities of the individual, creates conditions for the free development of man and his dignified life.

The meaning of this concept is determined by the existing social conditions – general, related to the nature of social relations, social structure, general culture, level of education, religiosity of the population; and specific, which are related to the development of democratic institutions of society, ensuring the rights and freedoms of citizens, taking into account freedom of speech and opinion, receiving and transmitting information, conscience, etc. It is concluded that human rights and freedoms appear as an important feature of any type of civilization, which reveals the position of the individual in society, the legal and moral conditions of its existence and development.

Keywords: *human rights; sociology of law; social competence; socially active behavior; social values.*